

УДК 327.8 (470:477+4)»2014/2020»

Інформаційно-психологічна складова агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.) та способи протистояння

Мар'ян ЖИТАРЮК
докт. н. із соц. комунік., проф.
Львівський національний
університет імені Івана
Франка
вул. Генерала Чупринки, 49,
79044, Львів, Україна
e-mail: mgzhyt@i.ua
ORCID ID 0000-0002-5690-5701
© Житарюк М., 2020

У статті сфокусовано увагу на сучасному стані й перспективах інформаційно-психологічного протистояння за віссю «Кремль — Україна — Захід» упродовж воєнної агресії Росії супроти України та Європи, починаючи з 2014 р. на прикладі чорноморської тематики як важливої безпекової проблеми Сходу та Півдня Європи.

Проаналізувавши фейки т. зв. кремлівських ЗМІ, автор вважає, що, в умовах інформаційної війни та з метою встановлення балансу на інформаційному та дезінформаційному регіональному та глобальному просторах комунікації, сьогодні ще не пізно повернутися до ідеї про можливість підготовки фахівців з інформаційно-психологічної роботи, адже їй досі доводиться констатувати: беззахисність національного інформаційного простору України; відсутність реальної системи інформаційно-дезінформаційних противаг, попри патріотичну риторичку перших осіб держави; нехтування проблеми розвитку українських пресових бюро за кордоном тощо (Житарюк, 2008).

Ключовий висновок — за жодних умов не можна недооцінювати ворога, бо це може призвести до поразки. Тут надзвичайно важливі ресурси: інтелектуальні, фінансові, моральні, які не безмежні. Замість створення конкурентних текстів і проєктів, демонстрації позитивних візій світобудови та глибокої аналітики, як на сторінках часописів «Чорноморська безпека» (Київ), «Геополітика» (Бухарест), чимало талановитих авторів змушені витратити свої сили й час, талант і вміння на спростування вигадок, звинувачень та брехні у вигляді встановлення фактчекінгових вердиктів на кшталт «правда» — «неправда» — «маніпуляція»... А цього замало для серйозного й ефективного протистояння в глобальній війні фейків, звинувачень та вигадок.

Ключові слова: медійні фейки, фактчекінг, аналітика, дезінформація, агресія Росії, ефективність інформаційного протистояння.

INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND THE WEST (2014–2020): MEANS OF OPPOSITION

Marian Zhytariuk

Doctor in Social Communication, Professor
Ivan Franko National University of Lviv
49 General Chuprynka Str., 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: mgzhyt@i.ua
ORCID ID 0000-0002-5690-5701

The article focuses on the current state and prospects of the information and psychological confrontation along the Kremlin — Ukraine — West axis during the Russian military aggression against Ukraine and Europe, starting from 2014 and up to now on the example of the Black Sea theme as an important security problem of the East and the South of Europe.

Analyzing the fakes of the so-called Kremlin media, the author believes that, in the information warfare context and in order to balance the information and disinformation in regional and global communication spheres, it is not too late to return today to the idea of the possibility of training specialists in information and psychological work, as it still must be stated that: the national information space of Ukraine is defenseless; there isn't a real system of information and disinformation counterweights, despite the patriotic rhetoric of the first state persons; the problem of the development of Ukrainian press offices abroad is still neglected and so on (Zhytariuk, 2008).

The key conclusion is — the enemy can not be underestimated in any circumstances, because it can lead to defeat. Here are extremely important such resources as: intellectual, financial, moral, which are not limitless. Instead of creating competitive texts and projects, demonstration of positive visions of the universe and deep analytic, as on the pages of magazines "Black Sea Security" (Kyiv), "Geopolitics" (Bucharest), many talented authors have to spend their strength and time, talent and abilities to refute the fabrications, accusations and lies in the form of establishing fact-checking verdicts like "the truth" — "the lie" — "manipulation"... But this is not enough for a serious and effective confrontation in the global war of fake, accusations and fabrications.

Keywords: *media fake, fact-checking, analytics, disinformation, Russian aggression, information confrontation effectiveness.*

Постановка проблеми

У контексті запропонованої теми необхідно мати на увазі війни «четвертого покоління» й «гібридні війни», де домінують переважно не гармати й танки, авіація та військово-морські сили, а інформаційно-психологічні операції. У будь-якому разі не можна недооцінювати противника, ігнорувати його інформаційно-психологічну роботу на території ворога (Україна, Європа, Північна Америка) з допомогою реалізації інформаційних військ РФ (телебачення, радіо, інтернет і соціальні мережі). Навпаки, треба серйозно ставитися до різних примітивних, на перший погляд, форм і засобів, бо це розслабляє, порушує концентрацію, робить нас менш підготовленими й більше вразливими. У зв'язку з цим, реакція на «гібридні» дії має бути відповідна — рішуча, фахова, дієва, а не з позиції спостерігача чи збайдужілого обивателя. Неадекватна реакція на звинувачення (заслабка, непрофесійна) рівнозначна браку будь-якої реакції. «Найбільш кваліфіковане виправдання, по-перше, дозволяє розуміти і трактувати виправдувальну дію як визнання провини, по-друге, як правило, мало коли буває почуте, оскільки є вторинною інформацією, ніби інформаційним супроводом основної інформації (часто компромату), яку вже почули, зафіксували, на яку оперлися. Тому адекватна реакція під час інформаційної війни з допомогою дезінформування — це можливість нанесення аналогічного дезінформаційного удару у відповідь з адекватними (або й більшими) наслідками (політична, економічна, моральна шкода...)» (Житарюк, 2008, с. 137).

Часто медіа обходяться спростуваннями та фактчекінгом. Але цього замало. В умовах зовнішньої агресії з використанням інформаційних сил у відповідь потрібно забезпечити комплекс засобів, щоби система ЗМІ, бажана, демократична, стандартизована в мирний час, «запрацювала» відповідно до викликів і потреб часу. Держава повинна фінансово й матеріально підтримати науково-аналітичні центри, їхні медійні проєкти. На повну має працювати й іномовлення (радіо й телебачення), про яке більше відомо з часів протистояння під час «холодної» війни, нові медіа, соціальні мережі тощо. Сигнал має бути посилений і доступний унаслідок роботи різних передавачів не тільки на підконтрольній території України, а й на тимчасово непідконтрольній, у прикордонні у всіх напрямках від кордону. Натомість в умовах реальної війни з вересня 2018 р. Україна передчасно відмовилася від аналогового мовлення на користь цифрового: потрібно було запроваджувати «цифру», не вимикаючи ефір! У великих містах глядачі отримали кращу картинку, більше каналів, а в низці регіонів — навіть у районних центрах, і не в прикордонні, а в центральних областях, — люди вже забули про телебачення, або дивляться його

через «тарілку». Щоправда, супутник дає змогу безперешкодно дивитися різні канали, не тільки українські, а й російські, які офіційно в Україні заборонені...

Медійні фейки — це свідомі, добре сплановані та організовані вигадки, брехня, дифамація, наклеп тощо, розтиражовані традиційними (газети, журнали, радіо, телебачення) та новими медіа (сайти, блоги та конвергенція) і новими новими медіа (соціальні мережі включно з персональними сторінками), або безплатне й домінантне інформування поза волею реципієнта (Лавриш, 2019). Останні (нові нові медіа) не можна ніяк вважати мас-медіа в класичному розумінні цього слова (як професія, творчість, виробничі потужності, з дотриманням професійних та етичних стандартів), однак їхня адресність, оперативність, цілеспрямованість, помножені на реалізацію потреб та задумів адресанта, здатні долати будь-які кордони й бар'єри практично миттєво, коефіцієнт корисної дії тут не менший, а доволі часто — і вищий, ніж у інших мас-медіа. Це як хімічна або бактеріологічна зброя, яка безпосередньо не завдає вогневого удару, але майже завжди досягає цілі. Частина людей (адресатів) майже одразу розпізнає фейки, але більшість аудиторії — не достатньо досвідченої, досить довірливої й навіть наївної, не здатна розпізнати правду, відрізнити її від вигадки, принаймні одразу й самостійно.

Фактчекінг — один із найбільш поширених, доволі ефективних методів та інструментів боротьби з фейками. Іноді навіть досвідчені журналісти дорікають науковцям, мовляв, навіщо вигадувати новий термін, коли є звичайний процес у журналістській професійній роботі — перевірка фактів. Дехто схильний дорівняти фактчекінг до журналістського розслідування. У широкому, метафоричному значенні, усі ці поняття можна поставити на одну площину, як, скажімо, персоніфікацію, метонімію і синекдоху (різновиди метафори та види троп). Але коли бути точними, то маємо сказати, що фактчекінг, перевірка фактів та журналістське розслідування — близькі, але різні поняття. Чому? *Перевірка фактів* — це уточнення даних, інформації, на основі зіставлення даних, документів і свідчень, і визначення можливості опублікування. *Журналістське розслідування* — це пошук переважно неопублікованої, добре прихованої від громадськості, суспільно та/або соціально важливої інформації з допомогою поглибленого вивчення та активної діяльності журналіста-розслідувача, а також інсайдерів (останніх, звісно, не можна називати). А фактчекінг — це перевірка фактів з офіційних і відкритих джерел плюс їхнє дослідження, але без інсайдерської інформації, та встановлення вердикту, наприклад: правда, неправда, маніпуляція...

Аналітика — найдосконаліший метод із погляду осмислення й конструювання гіпотез і версій, пошуку альтернатив тощо, але зов-

сім не масовий, тобто складний, непублічний, непопулярний із погляду обивателя. Найефективніший і доволі часто незамінний у врахуванні позицій та виробленні стратегій повноважними в ухваленні рішень людьми.

Деца, дезінформаційна робота на території противника. Антонім до «інформаційна робота». Та ж інформація, але доцільна (бажана) для передавача й недоцільна (небажана) для одержувача. В умовах гібридної війни, де застосовуються психологічні та інформаційні операції, лінгвопрограмування тощо, — обов'язкова для підтримання тону і статусу. Сукупно з фактчекінгом, аналітикою, «деца» суттєво підвищує шанси на нейтралізацію фейкових повідомлень противника, здатна встановити інформаційну перевагу й навіть домінування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Очевидно, що одними з останніх фахових і концептуальних в осмисленні безпекових питань та інформаційного протистояння є публікації в журналах «Чорноморська безпека» (Київ), зокрема стаття «Військове освоєння Криму» (Яременко та ін, 2017), «Геополітика» (Бухарест), стаття «Медіафейки та фактчекінг як засоби ведення і протистояння в інформаційній війні Кремля проти Заходу (чорноморська тематика)» (Zhytariuk, 2019). «Вісник Львівського університету. Серія журналістики» (Житарюк, 2017). та ін. У першому випадку група авторів (Богдан Яременко, Тетяна Гучакова, Андрій Клименко, Ольга Корбут, Юрій Смелянський) дають вичерпну відповідь про головну мету анексії Росією Криму — мілітаризацію, реальну військову базу на суші, у повітрі й на морі, яка в разі збільшила свою присутність на півострові й розглядає його як плацдарм для воєнних дій у басейні Чорного і Середземного морів. В іншому випадку проаналізовано медійні фейки (переважно щодо чорноморської проблематики в кремлівських мас-медіа) як спосіб відвертання уваги, як засіб маніпуляції та пропаганди, а також механізми залучення фактчеку та інших способів спростування (ресурси StopFake, FakeOff, Радіо Свобода, «Європейська правда», «Українська правда», УНІАН, «Укрінформ»). Виявлено, що цих зусиль — без цілеспрямованої інформаційної політики та встановлення інформаційного поля технічними засобами й інтелектуальною складовою — недостатньо для перемоги в інформаційній складовій «гібридної» війни, тому резонно говорити про пошук збалансованого підходу, який би включав роботу дезінформаторів.

Мета цієї статті — загострити увагу на концептуальній проблемі інформаційно-психологічної складової агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.), усвідомлення потреби максимальної інтелектуальної та медійної мобілізації як реального способу протистояння агресорові у фокусі чорноморської проблематики.

Вклад основного матеріалу дослідження

Протистояння РФ проти Заходу — річ очевидна: це не фейк, і фактчекінг тут зайвий. Однак це ж протистояння — фактично лакмусовий тест на адекватність, відповідність, зрілість, етичність, цинізм західних політиків, журналістів та оглядачів, країн та регіонів у вигляді санкцій, але не секторальних, які завдали б більш відчутного удару. Усі знають про економічні санкції проти окремих громадян-бізнесменів та політиків Росії та низки російських підприємств, запроваджені за анексію українського Криму, але багатьом в сучасній Європі (у різних країнах) уже дуже хотілося б ці санкції якщо не зняти цілком, то принаймні послабити. Іноді мотивація — навіть з уст Ф. Могеріні й А. Меркель — ну геть дивна: виконання Мінських домовленостей. Але ж, по-перше, Мінські домовленості з боку терористів та московських загарбників не виконувалися й не виконуються (варто згадати Указ В. Путіна щодо російської паспортизації мешканців України з тимчасово окупованих територій («Подписан Указ об отдельных категориях», 2019), який засудили західні лідери й міжнародні інституції), по-друге, уже й забуто, що санкції призначено не за Донбас, а за Крим, який, до честі світової спільноти, так і не визнаний територією РФ.

Причин вагань щодо санкцій, підтримки кремлівського лобізму теж не бракує. Наприклад, це наслідки інформаційної війни, релігійного та культурного протистояння (за висловом кремлівських діячів, як-от С. Лавров, м'якої сили) РФ проти іншого світу; політична корупція РФ (підкуп західних політиків, створення й утримання чи спонсорування політичних та громадських проєктів прокремлівського штибу); економічний лобізм та фінансова корупція (проєкти з будівництва газогонів та їхня реалізація дном Балтійського і Чорного морів, атомні проєкти в країнах «третього світу»); демонстрація біцепсів та воєнщини (Грузія, Україна, Сирія); нерішучість західних лідерів; імпотентність міжнародних організацій (ОБСЄ, ООН); затягування реальних реформ у самій Україні; банальна втома тощо. Перелік дещо хаотичний, неповний, але від цього не менш правильний.

Ведучи гібридну війну проти Заходу, офіційний Кремль не обмежує себе у використанні різних методів і прийомів — як цивілізованих, так і, здавалося б, зовсім неприпустимих. І логіку претендента на роль світового жандарма зрозуміти можна: це працює, заганяє супротивника в ступор, позбавляє його здатності на адекватні і своєчасні дії у відповідь. Не можна зрозуміти інше: чому світова спільнота, яка доволі тривалий час фактично (крім фінансово-економічних важелів) у ролі жертви та іграшки в руках команди В. Путіна, і далі вперто недооцінює супротивника, не виробила ефективної стратегії протистояння й подальшої перемоги в цивілізаційній вій-

ні за віссю «Захід — Схід». Численні стани стурбованості щодо всіляких дій московських політичних та воєнних діячів, неефективні заклики й засудження через дотримання прав і свобод громадян РФ та запроторених у в'язницях українців, навпаки, дають додаткові стимули Путіну не зупинятися, а тільки нарощувати протистояння і, таким чином, і далі перевіряти на міцність західні інституції та політичні союзи.

Одні з найбільш дієвих методів — інформаційна війна та політика реалізації м'якої сили. Навіщо воювати у Європі в буквальному розумінні слова, якщо можна розхитувати ситуацію підтримкою терористичних актів (Франція), реалізацією сценаріїв із мігрантами, ставлячи ЄС щоразу перед новими викликами? Полігонів достатньо в Україні та Сирії, навіть для відвертання уваги від цивілізаційної окупації безпечної Європи.

Достатньо дієві на території Європи, у боротьбі Московщини проти Заходу, фейки на телебаченні та в інтернеті. Саме так найлегше поширювати неправду й вигадки. Армії російських ботів-маніпуляторів у соціальних мережах західних країн блокують адекватну реакцію й реалізують кремлівські сценарії. Ситуація нерідко не вписується в межі здорового глузду й доходить до парадоксу: німці, перемогу над якими в Другій світовій і досі фанатично святкують у РФ, яка безпардонно приписала перемогу антигітлерівській коаліції виключно собі, оці німці, повторюю, їхні політики й бізнесмени, хотіли б зняття з РФ санкцій; угорці й чехи ніби забули, що свого часу на вулицях їхніх столиць (Будапешт, 1956 та Прага, 1968), пролилася кров від радянських танків, а їхню землю топтали чоботи радянських солдат, які теперішня Москва фактично ототожнює з поняттям «російський», отже, політики з Будапешта та Праги нерідко творять прокремлівську ситуативну антиукраїнську та проросійську коаліцію (у т. ч. і щодо мови, і щодо освіти, і щодо національних меншин), намагаючись втягнути у свою брудну гру і промосковську орбіту потенційних союзників у Варшаві, Софії, Бухаресті...

У своїй відкритій агресії супроти Заходу т. зв. м'якою силою РФ не цурається жодних засобів. Наприклад, на ТВЦ договорилися до того, що буцімто українські вчені вважають, ніби Чорне море — увага! — викопали давні укри (хто це такі? — М. Ж.), що в Україні заборонено Діда Мороза, що Степан Бандера — це Ісус Христос, а Ной та Спартак — українці тощо! (Богомолова и др., 2014). Хіба можна після цього серйозно сприймати українця як ученого? Звичайно, що ні. І чи можна такі телеканали — а в Росії федеральні телеканали в епоху Путіна як клони у формуванні порядку денного, пропагандисти й маніпулятори, вважати засобами масової інформації, а не засобами зомбування, пропаганди та маніпуляції?

Тут потрібно дати невеличку довідку про акціонерне товариство «ТВ Центр». Інформацію про те, як вони себе позиціонують, візьмемо із сайту телекомпанії: «одна з провідних російських телекомпаній», «з 2013 р. «ТВ Центр» входить до першого мультиплексу — десятки загальноросійських обов'язкових загальнодоступних телеканалів», «федеральний телеканал, у цілодобовому режимі розповідає про політику та економіку, соціальну сферу та міжнародні події, науку й технології, культуру, історію та спорт», «серйозно, чесно й актуально — про все, що хвилює жителів Росії», «передачі дивляться в усіх 85 суб'єктах Російської Федерації, а його аудиторія приблизно... 146 мільйонів осіб», «міжнародну версію телеканалу дивляться жителі країн СНД, Балтії, Східної та Західної Європи, Канади, США, Близького Сходу й Північної Африки. У сукупності це близько 32 мільйонів глядачів» (О компании ТВЦ, 2019). Якщо інформація про кількість глядачів правильна, то вона просто вражає: 146 і 32 млн — це 178 млн, або понад третина жителів усього ЄС, у якому станом на 2018 р. мешкало 503 млн («Населення Європейського Союзу», 2019)!

На популярному ресурсі StopFake, який фактично є засобом боротьби з неправдивою інформацією про події в Україні, ще в січні 2015 р. спростували інформацію про чорноморські копальні від укрів у подачі ТВЦ («Фейк: Украинские ученые считают», 2015). Тут доведено, що цитована на російських телеканалах книжка якогось Едмунда Квасіва «Історія укрів від зародження до наших днів», нібито видана в Києві у видавництві «Просвіта», — суцільна вигадка, адже ніхто не знає такого історика, у видавництві ніколи не друкували такої книжки! Немає ані людини, ані книжки, але є вигадані цитати, які тиражують досі! Про «рукотворність» Чорного моря сказано, що це — фейк, а ось про інші фейки з того ж матеріалу ТВЦ — уже ні. Крім того, яка аудиторія у ТВЦ, а яка — у StopFake? Попри те, що цю ж тему піднято й на іншому ресурсі — FakeOff, де в публікації «Хто такі укри? Навіщо їм Чорне море? — Фейк родом із Росії» Павел Понятовський висміює ведучу новин ЦВТ Анну Прохорову (Poniatowski, 2015), реально тих, хто прочитав-почув-побачив спростування, у рази, у десятки, а іноді й сотні разів менше, ніж тих, хто сприйняв брехню не як брехню, а як правду. І в цьому найбільша підступність інформаційних кілерів, які становлять хребет інформаційних військ РФ і проти яких фактично немає антидоту, тобто дієвої, своєчасної та адекватної протидії.

Згадаємо інші фейки на чорноморську тематику.

Так, інформаційне агентство «Риа-Новости» засудило заяву Ф. Могеріні в Страсбурзі 23 жовтня 2018 р. (Бершидский, 2018), у якій йшлося про те, що РФ, грубо нехтуючи міжнародним законодавством, після анексії Криму фактично привласнила собі Чорне та Азовське моря,

забуваючи, що Чорне море — європейське. Цитую: «Ми всі погодилися з основним принципом, що наші кордони не можуть бути змінені військовою силою. Це принцип, це цінність, на якій ґрунтується наше спільне життя. Це також є фундаментальним інтересом усіх європейців, оскільки це є основою миру та безпеки на нашому європейському континенті. Коли цей принцип порушується — як це було (йдеться про анексію Криму та мілітаризацію Азовського моря. — М. Ж.), — ми всі менш безпечні на нашому континенті»; «Події в Азовському морі є демонстрацією цього: коли основні правила мирного співіснування не враховуються, нестабільність і напруженість обов'язково зростають. Будівництво Керченського мосту між Кримським півостровом та Російською Федерацією відбулося без згоди України, і це є черговим порушенням суверенітету та територіальної цілісності України. Крім того, міст перешкоджає проходженню суден до українських портів Азовського моря»; «... Чорне море є європейським морем, і ми не хочемо бути свідком ще одного військового нарощування в нашому безпосередньому регіоні. Ми будемо продовжувати наполягати на дотриманні міжнародного права й конвенцій та підтримувати Україну в цих складних обставинах» (Mogherini, 2018).

Звісно, що Чорне море — європейське, адже, крім Росії, Грузії та України (теж країни в Європі, хоч і не в Європейському Союзі) воно омиває береги країн ЄС — Болгарії та Румунії, і Туреччини (яка так само, як і всі названі держави, член Ради Європи). Але політична критика мілітаризації чорноморського регіону Росії не до вподоби, тому й за кремлівським сценарієм виникають дуже дивні, практично безглузді, обурення, звинувачення, заперечення.

Низка блогів та новинних ресурсів повідомила про російську військову провокацію в Чорному морі у квітні 2014 р., буцімто 27 членів екіпажу американського есмінця Donald Cook подали рапорт про відставку після того, як під час патрулювання в безпосередній близькості поблизу їхнього корабля 12 разів пролетів російський винищувач Су-24. Насправді, м'яко кажучи, ситуація була трохи інша. І про це докладно йдеться в публікації на сайті StopFake «Брехня: екіпаж американського есмінця злякався російського винищувача» («Ложь: экипаж американского эсминца», 2014).

Звичними стали т. зв. події фейки. Наприклад, на фоні приготування України до другого туру виборів Президента України, в Росії повідомили (заступник Голови комітету Державної думи РФ з оборони Юрій Швиткін), що НАТО прагне загострити ситуацію в чорноморському регіоні, адже кораблі Туреччини, Румунії, Болгарії та Голландії зайшли в українські та грузинські порти.

У таблиці подано, що ж було насправді і як це прокоментовано, і що вигадали кремлівські інформаційні війська.

Що було насправді (Reuters, 14.04.2014)	Що є фейком, вигадкою
<p>Полковник Стівен Уоррен: «Ці провокаційні й непрофесійні дії Росії не узгоджуються з їх національними протоколами й попередніми угодами про професійну взаємодію між нашими військовими».</p> <p>Уоррен повідомив, що російський літак Су-24, або Фенсер, зробив 12 проходів на низькій висоті біля USS Дональда Кука, руйнівника, що перебуває в Чорному морі з 10 квітня.</p> <p>Інцидент тривав 90 хвилин і відбувся в суботу ввечері, коли американський корабель проводив патрулювання в міжнародних водах західного Чорного моря, сказав Уоррен. Зараз судно знаходиться в румунському порту.</p>	<p>Полковник Пентагону Стів Уоррен назвав ці маневри «страхітливими й неприпустимими, оскільки це деморалізує особовий склад корабля й негативно впливає на загальний психологічний клімат серед військово-вслужбовців» (виділення наші. — М. Ж.). Адже після пережитого «27 бравих моряків з есмінця «Дональд Кук» подали рапорти про звільнення (інформація нічим не підтверджена, але звучить красиво)» («Су 24 і есмінець», 2014).</p> <p>«Члени екіпажу корабля проходять необхідні процедури з психологом, щоби відновитися після перенесеного стресу...» («Ложь: екіпаж американського есмінця», 2014).</p>

За повідомленням ресурсу StopFake, який виявляє вигадки та брехню, деякі російські експерти пішли ще далі й заявили, що НАТО нібито спеціально «провокує» Росію. За словами експерта Центру дослідження проблем безпеки РАН Константина Блохіна, Альянс у своїх інтересах використовує будь-яку країну, яка розташована поруч із Росією: «Грузія, НАТО й Україна разом демонструють якусь антиросійську спрямованість. Усе це робиться для того, щоби змусити Росію понервувати» («Фейк: НАТО, Україна и Грузия накаляют», 2019). Насправді масштабні військово-морські навчання країн НАТО, України та Грузії розпочалися 5 квітня ц. р., а кораблі Північноатлантичного альянсу зайшли в українські та грузинські порти (це було заплановано давно) трохи раніше — 1 квітня — у зв'язку з необхідністю узгодження спільних дій під час навчань. Вигадки РФ щодо багатонаціональних воєнних навчань в Україні команда StopFake викривала багато разів. Наприклад, цілковитою брехнею виявилась і «новина» від агітаторів та пропагандистів із білокам'яної про те, що допуск іноземних військ на територію України зроблено для остаточного розвалу країни.

Ще одна дуже популярна вигадка в Росії, класична маніпуляція їхніх інформаційних сил, полягає в тому, що нібито прагнення України і Грузії до членства в НАТО «загрожує безпеці Росії», а основна мета співпраці Брюсселя з Тбілісі й Києвом — «провокування Кремля. Достатній аргумент із цього приводу — заява Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга 4 квітня ц. р. про те, що Україна і Грузія — суверенні держави, які можуть будувати свою зовнішню політику на

свій розсуд, без узгодження з Росією» (слухати аудіо з 10:21) (Столтенберг, 2019).

Названі фейки — тільки дешифрація потужного дезінформаційного потенціалу. У тому ж дусі кремлівський агітпроп принижує, висміює та зневажає будь-які проукраїнські або проєвропейські ініціативи. Скажімо, 5 лютого ц. р. воїни вигадок (Свободная пресса, Известия, РИА Новости та інші пропагандистські медіа) заговорили і про те, що, задля вступу до НАТО, Молдова здає Росії Придністров'я. StopFake цитує Ленту.ру: «Країна готова відмовитися (від Придністров'я — ред.), якщо це стане каменем спотикання для розвитку співпраці з НАТО і вступу до Євросоюзу» («Фейк: Молдова отримала відмовитися від Придністров'я», 2019). «Вести» резюмують: «Якщо з'ясується, що в ЄС не можна вступати країнам із невирішеними територіальними проблемами, Кишинів готовий відмовитися від реінтеграції з Придністров'ям» («Фейк: Молдова отримала відмовитися від Придністров'я», 2019). Насправді політик із Кишинєва, спікер парламенту Молдови Андріан Канду, у своєму інтерв'ю українському інтернет-виданню «Європейська правда» сказав інше: «Особисто я вірю: ми можемо домовитися, якщо Росія отримає гарантії не-вступу Молдови до НАТО, а також гарантії того, що Молдова не об'єднається з Румунією, гарантії того, що російське населення не буде позбавлене прав, які гарантують меншинам міжнародні стандарти — тоді ми зможемо домовитися про міжнародну миротворчу місію в Придністров'ї, а не російську, про вивезення (або ліквідацію) величезного сховища зброї, яке там розташоване. А ми при цьому надамо Придністров'ю максимально широку автономію — ширшу навіть за ту, яку має Гагаузія». На запитання про те, що буде з рухом Молдови до ЄС, Канду відповів, що «тут не може бути жодних дискусій. Це — однозначно наше майбутнє. Це — не та ціна реінтеграції Молдови, про яку може йтися. Якщо з'ясується, що ціна — це відмова від євроінтеграції, то нашою відповідь буде — ні, ми не готові платити таку ціну» (Сидоренко, 2019). Тобто Кремль не змусить офіційний Кишинів відмовитися від прозахідного курсу країни і вступу в Європейський Союз, а всілякі умови Кишинєву висуває саме Росія, а не Європейський Союз, як випливає з донесень агітпропу.

25 листопада 2018 р. в нейтральних водах Чорного моря, поблизу Криму, відбувся акт військової агресії військово-морських сил РФ проти військово-морських сил України. Більшість ЗМІ — як українських, так і світових, чи то припускаючись помилки, чи через некомпетентність, повідомила про напад як про інцидент у Керченській протоці. Насправді застосування крупнокаліберної зброї, потужна атака з тараном і абордажем та захопленням моряків у заручники, яких окупанти й досі не визнають військовополоненими, важко назвати інцидентом. Це — по-перше. По-друге, у Керченській прото-

ці, під мостом, мала місце спершу затримка судноплавства, а згодом і унеможливлення руху кораблів у зв'язку з перекриттям фарватеру з допомогою російського танкера. Коли стало зрозуміло, що російські військові не пропустять українські катери через протоку для подальшого слідування в українські порти «Бердянськ» та «Маріуполь», українське військове командування віддало наказ повертатися до постійного місця базування, у порт «Одеса». Попри накопичення воєнного потенціалу на морі та в повітрі, тоді і справді ще можна було наївно припускати, що в Керченській протоці трапилося непорозуміння, мав місце інцидент, який поки що не вирішено. Однак коли близько 19:00 кораблі ВМС України почали рух на вихід з акваторії Азовського моря в переслідуванні ВМС РФ, стало зрозуміло, що це — щось більше за інцидент, і його ніяк не вирішено. Близько 20:20, після виходу з 12-мильної прибережної зони, у міжнародних водах Чорного моря, росіяни атакували українські катери (див. відео тарану) («Російське судно таранить українське», 2018). Малий броньований артилерійський катер «Бердянськ» було пошкоджено, він втратив хід. На борту були поранені українські матроси. Станом на 22:00 захоплено два українські кораблі й поранено шістьох матросів: список трофеїв поповнив ще й рейдовий буксир «Яни Капу». Натомість малий броньований артилерійський катер «Нікополь» заблокований та слідує в супроводі окупантів («Війна в Керченській протоці», 2017).

Унаслідок відкритої агресії збройних сил Росії проти України було скликано Раду національної безпеки й оборони України, Раду безпеки ООН, оголошено військовий стан на один місяць у десяти областях України (тих, що мають вихід до морів, та прикордонній до Придністров'я Вінниччини), на бік України вкотре стали західні країни, представники яких засудили відкриту військову агресію Росії проти України. Натомість у інтерпретації наших північних сусідів Україна й українці знову постали цілковитими бовдурами — із «трьома ржавими катерами», президентом — «новим українським фюрером», який спеціально спровокував конфлікт тощо. StopFake помічає, що після нападу в пропагандистських ЗМІ РФ прискорено й посилено агресивну інформаційну кампанію. Тут не цураються звичних прийомів для поширення фейків та маніпуляцій («Напад Росії на українські», 2018).

Минає зовсім небагато часу, і вже 12 грудня 2018 р. медіаресурс StopFake знову б'є в набат: «Російські пропагандистські ЗМІ продовжують поширювати фейки й маніпуляції, пов'язані з подіями, що розгортаються в акваторіях Азовського й Чорного морів. Так, останнім приводом для такої інтерпретації послугувало ухвалення Верховною Радою України в другому читанні Закону «Про прилеглу морську зону України», що встановлена відповідно до Конвенції ООН із морського права («Фейк: Україна затримуватиме в Чорному морі», 2018).

Доволі ґрунтовний огляд світових мас-медіа щодо кремлівських фейкометів зробила Анна Романдаш («Росія рік поширювала фейки про Азовське море, готуючись до Керченської кризи (світова преса)» (Романдаш, 2018). Тут авторка акцентує на тому, як британська газета The Guardian інформувала про кампанію з дезінформування, яку Росія почала за рік до подій у Керченській протоці, аби виправдати свою агресію перед європейцями; згадує також онлайн-видання EObserver, на думку якого, Росія застосувала пропаганду для дестабілізації українського Сходу й підбурення протестів у Франції та Чорногорії, аби виявити, як ЄС буде реагувати на пропаганду; звертає увагу на розбіжності в трактуванні Голодомору в Україні та на Заході (журнал New Eastern Europe)...

У контексті необхідності реального протистояння не на виживання, а на перемогу в чорноморському регіоні та глобальній геополітиці, можна вважати слушними слова президента Румунії Клауса Вернера Йоганніса, виголошені в лютому ц. р. під час виступу на Мюнхенській конференції з питань безпеки, про необхідність посилення присутності Організації північноатлантичного договору (НАТО) у регіоні Чорного моря: «Оскільки Європейський Союз втілює свої рішення щодо санкцій, він повинен продовжувати неухильно робити це. НАТО має ще більше зміцнювати свій потенціал стримування й оборони на східному кордоні. Саме тому Румунія рішуче підтримує посилення злагодженості на східному фланзі. Більше того, у регіоні Чорного моря, де обстановка в галузі безпеки все більшою мірою зіштовхується з викликами, як ми це бачили нещодавно, необхідна більша присутність НАТО» («Румунія виступила за посилення», 2019).

Легше було б протистояти фейкам, якби вони були випадковими і прикрими епізодами в інформаційному просторі, але за умов, коли російське телебачення та інтернет, включно із соціальними мережами, перетворилися із засобів інформування та способів комунікації на глобальні й тотальні фейкомети, реальна протидія, крім фактчекінгу, на жаль, доволі проблематична, не завжди системна і, зрозуміло, не масова й не глобальна. Хоча певні спроби і вдалі приклади також мають місце й на фронті контрпропаганди, основою якої є правда, компетентність, своєчасність, системність, тобто якісна аналітика. Наприклад, у статті «США серйозно взялися контролювати Росію в Чорному морі» в підрозділі «Чому турецького «натівського» флоту в Чорному морі не достатньо» В'ячеслав Масний акцентує на тому, що й без американських кораблів блок НАТО в Чорному морі має цілком достатньо засобів, щоби стримувати Росію. «Військово-морський флот члена НАТО Туреччини, навіть без підтримки сил Болгарії й Румунії, серйозно переважає чорноморський флот РФ. На жаль, повні-

стю покладатись на Туреччину у світлі сучасних російсько-турецьких відносин не можна» (Масний, 2019), адже «Туреччина, відповідно до умов конвенції, має право пропускати через чорноморські протоки військові судна на власний розсуд у випадку воєнної загрози. Якщо ця загроза реально йтиме від Росії, імовірно, що Туреччина стане на бік свого військового блоку» (Масний, 2019). Тому постійна присутність військових кораблів НАТО в північній акваторії Чорного моря і справді необхідна, аби не допустити повторення Керченського сценарію. «Усвідомлюючи цю потребу, НАТО постійно надсилає кораблі та патрульні групи в Чорне море. Якщо у 2017 році патрульні групи НАТО перебували в Чорному морі сумарно всього 80 днів, то у 2018-му — уже 120. Й у 2019 році, вочевидь, слід чекати ще більшої тривалості військових місій флотів НАТО в Чорному морі» (Масний, 2019).

З іншого боку, не можна не погодитися з автором і в тому, що «основним захистом наших (українських. — М. Ж.) берегів та морських просторів має бути все ж український військовий флот» (Масний, 2019). А він доволі слабкий, тому, на жаль, про відкрите протистояння з російськими морськими силами наразі говорити передчасно. П'ятирічка Президента П. Порошенка позначилася певними намаганнями залучити наших західних союзників у боротьбі з РФ на користь розвитку військово-морських сил України, зокрема, розбудови інфраструктури та бойового складу флоту, однак цих зусиль явно недостатньо. Як не парадоксально, проблемою виявились навіть подаровані Україні американські бойові катери, які й досі в розпорядженні США («США запропонували Києву прийняти», 2018). Отже, нав'язно сподіватися на швидке зростання військової потуги України на флоті. Практично все, що було створено Україною для розбудови ВМС за понад 20 років незалежності, було втрачено під час анексії Росією Криму навесні 2014 р.

Авторитетний у експертних колах та аналітичних центрах журнал «Чорноморська безпека» (засновник — Центр сприяння вивченню геополітичних проблем та євроатлантичного співробітництва «НОМОС» (Севастополь), видавець — Центр глобалістики «Стратегія ХХІ» (Київ)) у колективному звіті «Військове освоєння Криму» перелічує «військові трофеї» — бойові кораблі ВМС України, що захоплені під час окупації Криму, для яких окупаційна влада формує нові екіпажі в складі Чорноморського флоту РФ: «1. Великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський» (екіпаж: 98 чол.); 2. Ракетний катер (корвет) «Придніпров'я» (екіпаж: 44 чол.); 3. Малий протичовновий корабель (корвет) «Луцьк» (екіпаж: 90 чол.); 4. Малий протичовновий корабель (корвет) «Тернопіль» (екіпаж: 90 чол.); 5. Малий протичовновий корабель (корвет) «Хмельницький» (екіпаж: 36 чол.); 6. Тральщик «Чернігів» (екіпаж: 68 чол.); 7. Тральщик «Черкаси» (екіпаж: 68 чол.);

8. Корабель управління «Славутич» (екіпаж: 129 чол.). Чисельність їх екіпажів і берегового персоналу додасть ще більше тисячі чоловік до чисельності особового складу ЧФ РФ в окупованому Криму» (Яременко та ін., 2017).

Перспективи подальших досліджень

Допоки не буде зведено нанівець інформаційно-психологічну складову кремлівської агресії, допоки РФ братиме активну участь у геополітичній реконструкції з позиції сили, нехай і «м'якої» (з паспортами, релігією, фейками та історичними перекрученнями про «спільну колиску» та «один народ», допоки українські території не будуть звільнені від окупації, — доти окреслена й суміжні теми будуть актуальні й матимуть перспективу розвитку. На жаль, не можемо спрогнозувати різку зміну ситуації найближчим часом. Як і напередодні Другої світової війни (А. Гітлер і Третій Рейх), дипломатичне умиротворення агресора неефективне. Богдан Яременко, який до початку Євромайдану працював генеральним консулом України в Стамбулі, а тепер голова правління Фонду «Майдан закордонних справ» (експертної та громадської платформи в галузі зовнішньої політики) («Про фонд», б.р.), у коментарі «Чорноморський регіон між США, ЄС та Росією» ще у вересні 2017 р. правильно розставив акценти: «РФ продовжуватиме використовувати всі наявні ресурси для забезпечення домінування в чорноморському регіоні. При цьому невідомо\незрозуміло\важко спрогнозувати, скільки в реальності в неї політичних, економічних та військових ресурсів для досягнення цієї мети... США не має доктрини чи стратегії дій у регіоні. З погляду процесів останнього десятиліття, США проводили непослідовну, а часами й суперечливу політику щодо найбільш важливих подій чи процесів у регіоні» (Яременко, 2017).

Висновки

За сьогоdnішніх умов, Україні **необхідно вступити до НАТО**. І чим швидше, тим краще для всіх, крім РФ. Іншого шляху реального встановлення балансу в чорноморському регіоні та в басейні Середземного моря немає. Допоки кремлівські фейкомети (телебачення, преса, радіо, нові медіа) відвертають увагу світу на дрібниці та квазіпроблеми, Україна та її союзники по чорноморському співробітництві (Румунія, Болгарія, Грузія, загалом НАТО, ЄС) повинні пам'ятати про гірку реальність — і про відновлення ядерного потенціалу в Криму, і про нарощення збройних сил РФ у регіоні, і про зухвалі плани та імперські інтереси Кремля на шляху перерозподілу сил та інтересів у трансформації політичної карти Європи з позиції сили, а не міжнародного права, — і тому повинні навчитися *реально протистояти агресорові з позиції сили, а не висловлення стурбованості чи занепокоєння*.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бершидский, Ю. (2018, 24 октября). Российские СМИ возмутились словам Могерини о «европейском Черном море». Но оно действительно европейское. *The Insider*. https://theins.ru/antifake/123852?fbclid=IwAR271hCZIRye_kpRvjArjGtbQFpD_EojA824OPGBeF54zdQ70zajbXoMhNA.
- Богомолова, М., Мекертычева, Е., Давидяк, С., & Ситковский, Д. (2014, 23 ноября). Украинские историки создают для населения псевдореальность. *ТВЦ*. <http://www.tvc.ru/news/show/id/55735>.
- Війна в Керченській протоці: таран, штурмовики та захоплення українських кораблів. (2017, 25 листопада). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/>.
- Житарюк, М. (2008). *Соціокультурна модель журналістики: традиції й новаторство* [Монографія]. Простір-М. https://tmk-ti-vdpu.at.ua/_ld/0/30_monograf_a5_cd.pdf.
- Житарюк, М. (2017). Інформаційна пропаганда Кремля в контексті геополітики. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 42, 216–225. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2017.42.7678>.
- Лавриш, Ю. (2019). Віртуальна реальність у системі нових медіа. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 46, 304–309. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.46.10067>.
- Ложь: экипаж американского эсминца испугался российского истребителя. (2014, 16 апреля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/lozh-ekipazh-amerikanskogo-esmintsya-ispugalsya-rossijskogo-istrebitelya/>.
- Масний, В. (2019, 26 лютого). США серйозно взялися контролювати Росію в Чорному морі. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2648775-ssa-serjzno-vzalisa-kontroluvati-rosiu-v-cornomu-mori.html>.
- Напад Росії на українські кораблі: фейки й маніпуляції. (2018, 28 листопада). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/napad-rosiyi-na-ukrayinski-korabli-fejki-i-manipulyatsiyi/>.
- Населення Європейського Союзу. (2019). *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83.
- О компании ТВЦ (2019, 4 мая). *ТВЦ*. <http://www.tvc.ru/section/show/id/3>.
- Подписан Указ об отдельных категориях иностранных граждан и лиц без гражданства, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке. (2019, 1 мая). *Президент России*. <http://kremlin.ru/acts/news/60429>.
- Про фонд. (б.р.). *Майдан закордонних справ*. <https://www.mfaua.org/uk/about>.
- Романдаш, А. (2018, 11 грудня). Росія рік поширювала фейки про Азовське море, готуючись до Керченської кризи (світова преса). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/29650610.html>.
- Російське судно таранить українське в Чорному морі [Відео]. (2018, 25 листопада). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-taranazov-sea/29620048.html>.

Румунія виступила за посилення присутності НАТО в Чорному морі. (2019, 16 лютого). УНІАН. <https://www.unian.ua/politics/10448745-prezident-rumuniji-pidtrimav-posilennya-nato-v-chornomu-mori.html>.

Сидоренко, С. (2019, 04 лютого). Молдовський спікер: Відмова від євроінтеграції? Ні, це не буде ціною повернення Придністров'я! *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2019/02/4/7092165/>.

Столтенберг, Й. (2019, 4 квітня). Заява Генерального секретаря НАТО [Аудіо]. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/audio/audio_2019_04/20190404_190404d.mp3.

Су 24 і есмінець Donald Cook, фото. (2014, 07 ноября). *Toparmy.ru*. <http://toparmy.ru/istoriya-vojn/konflikty/su-24-i-esminec-donald-kuk-donald-cook-foto.html>.

США запропонували Києву прийняти декілька кораблів для ВМС України — экс-посол. (2018, 20 грудня). УНІАН. <https://www.unian.ua/war/10384269-ssha-zaproponuvali-kiyevu-priyuyati-dekilka-korabliv-dlya-vms-ukrajini-eks-posol.html>.

Фейк: Молдова отримала від Придністров'я угоду НАТО. (2019, 11 февраля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejkmoldova-otkazalas-ot-pridnestrovyu-v-ugodu-nato/>.

Фейк: НАТО, Україна і Грузія накаляють обстановку в Чорноморському регіоні. (2019, 10 апреля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejknato-ukraina-i-gruziya-nakalyayut-obstanovku-v-chernomorskom-regione/>.

Фейк: Українські вчені вважають, що Чорне море викопали древні укряї. (2015, 29 января). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejkukrainskie-uchenye-schitayut-chno-chnoe-more-vykopali-drevnie-ukry/>.

Фейк: Україна затримуватиме в Чорному морі всі судна РФ і стрілятиме на ураження. (2018, 12 грудня). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/ukfejkukrayina-zatrymuvatyme-v-chornomu-mori-usi-sudna-rf-i-strilyatyme-na-urazhennya/>.

Яременко, Б. (2017, 19 вересня). Чорноморський регіон між США, ЄС та Росією. *Нове время*. https://nv.ua/ukr/opinion/chornomorskij-region-mizh-ssha-jes-ta-rosijeju-1876473.html?prefer_lang=ukr.

Яременко, Б., Гучакова, Т., Клименко, А., Корбут, О., & Смелянський, Ю. (2017). Військове освоєння Криму. *Чорноморська безпека: аналітичний часопис*, 2 (30), 17–38. https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/12/bss_2_6.pdf.

Levinson, P. (2009). *New new media*. Pearson.

Mogherini, F. (2018, October23). Speech by HR/VP Federica Mogherini on the situation in the Sea of Azov. *An official website of the European Union*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/52626/speech-hrvp-federica-mogherini-situation-sea-azov_en.

Poniatowski, P. (2015, 5 февраля). Кто такие укряї? Зачем им Чорное море? — Фейк родом из России. *FakeOff*. <http://fakeoff.org/history/kto-takie-ukry-zachem-im-chnoe-more-feyk-rodом-iz-rossii>.

UPDATE 1-Russian jet's passes near U. S. ship in Black Sea «provocative» — Pentagon. (2014, April14). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/usa-russia-blacksea/update-1-russian-jets-passes-near-u-s-ship-in-black-sea-provocative-pentagon-idUSL2N0N60V520140414>.

Zhytariuk, M. (2019). Media fakes and fake checking as means of realization and opposition in the information war Kremlin vs West (Black Sea thematics). *Geopolitica*, 2 (78). <https://www.geopolitic.ro/media-fakes-fake-checking-means-realization-opposition-information-war-kremlin-vs-west/>.

REFERENCES

- Bershidskii, Iu. (2018, October 24). Rossiiskie SMI vozmutilis slovam Mogerini o «evropeiskom Chernom more». No ono deistvitelno evropeiskoe [Russian media outraged Mogherini about the «European Black Sea». But it is really European]. *The Insider*. https://theins.ru/antifake/123852?fbclid=IwAR271hCZIPye_kpRvjArjGtbQFpD_EojA824OPGBeF54zdQ70zajbXoMHnA [in Russian].
- Bogomolova, M., Mekertycheva, E., Davidiak, S., & Sitkovskii, D. (2014, November 23). Ukrainskie istoriki sozdaiut dlia naseleniia psevdorealnost [Ukrainian historians create pseudo-reality for the population]. *TVTc*. <http://www.tvc.ru/news/show/id/55735> [in Russian].
- Feik: Moldova otkazalas ot Pridnestrovia v ugodu NATO [Fake: Moldova abandoned Transnistria to please NATO]. (2019, February 11). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-moldova-otkazalas-ot-pridnestrovya-v-ugodu-nato/> [in Russian].
- Feik: NATO, Ukraina i Gruziiia nakaliaiut obstanovku v Chernomorskom regione [Fake: NATO, Ukraine and Georgia are heating up the situation in the Black Sea region]. (2019, April 10). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-nato-ukraina-i-gruziya-nakalyayut-obstanovku-v-chernomorskom-regione/> [in Russian].
- Feik: Ukraina zatrymuvatyme v Chornomu mori vsi sudna RF i striliatyme na urazhennia [Fake: Ukraine will detain all Russian ships in the Black Sea and fire to defeat]. (2018, December 12). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayina-zatrymuvatyme-v-chornomu-mori-usi-sudna-rf-i-striliatyme-na-urazhennya/> [in Ukrainian].
- Feik: Ukrainskie uchenye schitaiut, chto Chernoe more vykopali drevnie ukry [Fake: Ukrainian scientists believe that the Black Sea dug ancient ukry]. (2015, January 29). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-ukrainskie-uchenye-schitayut-chto-chnoe-more-vykopali-drevnie-ukry/> [in Russian].
- kompanii TVTc [About the company TVC] (2019, May 4). *TVTc*. <http://www.tvc.ru/section/show/id/3> [in Russian].
- Lavrysh, Yu. (2019). Virtualna realnist u systemi novykh media [Virtual reality in the system of new media]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 46, 304–309. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.46.10067> [in Ukrainian].
- Levinson, P. (2009). *New new media*. Pearson [in English].
- Lozh: ekipazh amerikanskogo esmintca ispugalsia rossiiskogo istrebitelia [Lies: crew of an American destroyer scared of a Russian fighter]. (2014, April16). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/lozh-ekipazh-amerikanskogo-esmintsa-ispugalsya-rossijskogo-istrebitelya/> [in Russian].
- Masnyi, V. (2019, February 26). SShA seriozno vzialysia kontroliuvaty Rosiiu v Chornomu mori [The United States has taken serious control of Russia in the Black Sea]. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2648775-ssa-serjozno-vzalisa-kontroluvati-rosiu-v-cornomu-mori.html> [in Ukrainian].
- Mogherini, F. (2018, October23). Speech by HR/VP Federica Mogherini on the situation in the Sea of Azov. *An official website of the European Union*. <https://eeas>.

europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/52626/speech-hrvp-federica-mogherini-situation-sea-azov_en [in English].

Napad Rosii na ukraïnski korabli: feiky y manipuliatsii [Russia's attack on Ukrainian ships: fakes and manipulations]. (2018, November 28). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/napad-rosiyi-na-ukrayinski-korabli-fejki-i-manipulyatsiyi/> [in Ukrainian].

Naselennia Yevropeiskoho Soiuzu [The population of the European Union]. (2019). *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%85.

Podpisan Ukaz ob otdelnykh kategoriakh inostrannykh grazhdan i litc bez grazhdanstva, imeiushchikh pravo obratitsia s zaiavleniiami o prieme v grazhdanstvo Rossiiskoi Federatsii v uproshchennom poriadke [A Decree has been signed on certain categories of foreign citizens and stateless persons who have the right to apply for admission to the citizenship of the Russian Federation in a simplified manner]. (2019, May 1). *Prezident Rossii*. <http://kremlin.ru/acts/news/60429> [in Russian].

Poniatowski, P. (2015, February 5). Kto takie ukry? Zachem im Chernoe more? — Feik rodom iz Rossii [Who are ukry? Why do they need the Black Sea? — Fake is from Russia]. *FakeOff*. <http://fakeoff.org/history/kto-takie-ukry-zachem-im-chernoe-more-feyk-rodom-iz-rossii> [in Russian].

Pro fond [About the fund]. (n.d.). *Maidan zakordonnykh sprav*. <https://www.mfaua.org/uk/about> [in Ukrainian].

Romandash, A. (2018, December 11). Rosiia rik poshyriuvala feiky pro Azovske more, hotuiuchys do Kerchenskoï kryzy (svitova presa) [Russia has been spreading fakes about the Sea of Azov for a year, preparing for the Kerch crisis (world press)]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/29650610.html> [in Ukrainian].

Rosiiske sudno taranyt ukraïnske v Chornomu mori [Russian ship rams Ukrainian in the Black Sea] [Video]. (2018, November 25). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-taranazov-sea/29620048.html> [in Ukrainian].

Rumuniia vystupyla za posylennia prysutnosti NATO v Chornomu mori [Romania called for a stronger NATO presence in the Black Sea]. (2019, February 16). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/politics/10448745-prezident-rumuniji-pidtrimav-posilennya-nato-v-chornomu-mori.html> [in Ukrainian].

SShA zaproponuvaly Kyievu pryiniaty dekilka korabliv dlia VMS Ukrainy — eks-posol [The United States offered Kyiv to accept several ships for the Ukrainian Navy — ex-ambassador]. (2018, December 20). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/war/10384269-ssha-zaproponuvali-kyievu-priinyati-dekilka-korabliv-dlya-vms-ukrajini-eks-posol.html> [in Ukrainian].

Stoltenberg, Y. (2019, April 4). *Zaiava Heneralnoho sekretaria NATO [Statement by the Secretary General of NATO]* [Audio]. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/audio/audio_2019_04/20190404_190404d.mp3 [in Ukrainian].

Su 24 i esminetc Donald Cook, foto [Su 24 and the destroyer Donald Cook, photo]. (2014, November 7). *Toparmy.ru*. <http://toparmy.ru/istoriya-vojn/konflikty/su-24-i-esminec-donald-kuk-donald-cook-foto.html> [in Russian].

Sydorenko, S. (2019, February 4). Moldovskiyi spiker: Vidmova vid yevrointehratsii? Ni, tse ne bude tsinoiu povernennia Prydnistrovia! [Moldovan speaker: Refusal of European integration? No, this will not be the price of returning

- Transnistria!]. *Yevropeiska pravda*. <https://www.euointegration.com.ua/interview/2019/02/4/7092165/> [in Ukrainian].
- UPDATE 1-Russian jet's passes near U. S. ship in Black Sea «provocative» – Pentagon. (2014, April 14). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/usa-russia-blacksea/update-1-russian-jets-passes-near-u-s-ship-in-black-sea-provocative-pentagon-idUSL2N0N60V520140414> [in English].
- Viina v Kerchenskii prototsi: taran, shturmovyky ta zakhoplennia ukrainskykh korabliv [The war in the Kerch Strait: rams, attack aircraft and the capture of Ukrainian ships]. (2017, November 25). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/> [in Ukrainian].
- Yarenenko, B. (2017, September 19). Chornomorskyi rehion mizh SSHA, YeS ta Rosiieiu [Black Sea region between the USA, EU and Russia]. *Novoe vremia*. https://nv.ua/ukr/opinion/chornomorskij-region-mizh-ssha-jes-ta-rosijeju-1876473.html?prefer_lang=ukr [in Ukrainian].
- Yarenenko, B., Huchakova, T., Klymenko, A., Korbut, O., & Smielianskyi, Yu. (2017). Viiskove osvoiennia Krymu [Military development of Crimea]. *Black Sea Security: Analytical Magazine*, 2 (30), 17–38. https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/12/bss_2_6.pdf. [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2008). *Sotsiokulturna model zhurnalistyky: tradytsii y novatorstvo [Sociocultural model of journalism: traditions and innovation]* [Monograph]. Prostir-M. https://tmk-ti-vdpu.at.ua/_ld/0/30_monograf_a5_cd.pdf [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2017). Informatsiina propahanda Kremlia v konteksti heopolityky [Kremlin information propaganda in the context of geopolitics]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 42, 216–225. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2017.42.7678> [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2019). Media fakes and fake checking as means of realization and opposition in the information war Kremlin vs West (Black Sea thematics). *Geopolitica*, 2 (78). <https://www.geopolitic.ro/media-fakes-fake-checking-means-realization-opposition-information-war-kremlin-vs-west/> [in English].